

Anti-Habermas

Habermas receptie en de terugkeer van het negatieve

Anti-Habermas

Habermas receptie en de terugkeer van het negatieve

René Oudeweg

Paradosis

2026

René Oudeweg

Anti-Habermas

Gepubliceerd door Paradosis

para-dosis.nl

Copyright © 2026 Paradosis

Author: René Oudeweg

Coverdesign: René Oudeweg

ISBN: 9789403899930

NUR 730

Publishing platform: bookmundo.nl

Alle rechten voorbehouden

Inhoud

Inleiding.....	7
Communicatief handelen als fictie.....	16
De consensusmythe.....	24
De kolonisatie van de leefwereld—maar dan omgekeerd.....	32
De illusie van discursieve rationaliteit.....	40
Habermas vs. postmodernisme.....	47
Droog proza als performatieve tegenspraak.....	54
Deliberatieve democratie als technocratische droom.....	61
De verkeerde wending van de Frankfurter Schule.....	68
Burger Habermas vs. filosoof Habermas.....	75
Rationaliteit beperkt tot de technische sfeer.....	81

“Waar iedereen het eens is, heeft het denken vaak al opgehouden.”

“Consensus is soms slechts conflict dat geleerd heeft beleefd te spreken.”

“Niet alles wat rationeel klinkt, is vrij van dwang.”

“De waarheid verschijnt zelden in harmonie.”

Inleiding

Met de dood van Jürgen Habermas lijkt een tijdperk zich te sluiten dat zichzelf nooit helemaal heeft begrepen. Niet omdat hij de laatste vertegenwoordiger was van een traditie, maar omdat hij de meest consequente articulatie gaf aan een verwachting die al veel eerder problematisch was geworden: de verwachting dat de rede, in haar communicatieve vorm, het sociale leven zou kunnen ordenen zonder residu, zonder rest, zonder geweld. Het is precies deze verwachting die, nu zij zich in een afgerond oeuvre heeft vastgezet, haar meest kwetsbare moment bereikt. Want wat als het project dat Habermas tot het einde toe heeft verdedigd, niet zozeer onvoltooid is gebleven, maar in zijn voltooiing zijn eigen onmogelijkheid toont?

Habermas heeft zichzelf steeds gepositioneerd als de redder van de Verlichting, als degene die, na de catastrofes van de twintigste eeuw, de rede opnieuw een plaats kon geven zonder haar te reduceren tot instrumentele rationaliteit. Tegenover de diagnose van de totale verdinglijking, zoals die door Theodor W. Adorno en Max Horkheimer werd uitgewerkt, stelde hij een onderscheid voor dat tegelijk subtiel en beslissend was: naast de instrumentele rede, die zich richt op beheersing en efficiëntie, zou er een communicatieve rede bestaan, ingebed in taal, gericht op wederzijds begrip, en in staat om normatieve geldigheid te

funderen zonder terug te vallen op metafysica of geweld. In deze verschuiving ligt de hele inzet van zijn denken besloten. Maar juist hier begint ook de twijfel.

Want wat Habermas “communicatieve rationaliteit” noemt, veronderstelt een vorm van taalgebruik die zich slechts onder uitzonderlijke voorwaarden laat denken. Taal, in zijn analyse, is het medium waarin sprekers geldigheidsaanspraken doen — aanspraken op waarheid, juistheid en waarachtigheid — en waarin deze aanspraken in principe rationeel kunnen worden getoetst. De beroemde “ideale gesprekssituatie” fungeert daarbij als regulatief ideaal: een situatie waarin geen machtsasymmetrieën de uitwisseling verstoren, waarin alle betrokkenen vrij zijn om te spreken, en waarin alleen het betere argument telt. Het is een elegant construct, en het heeft de aantrekkingskracht van een morele belofte. Maar het is ook een fictie die alleen kan functioneren door systematisch te abstraheren van datgene wat taal in de werkelijkheid kenmerkt: ambiguïteit, strategisch gebruik, affect, en bovenal macht.

Het probleem is niet dat de ideale gesprekssituatie empirisch zelden voorkomt; dat erkent Habermas zelf. Het probleem is dat zij als normatief richtpunt slechts betekenis krijgt door een impliciete ontkenning van de feitelijke structuren waarin communicatie altijd al is ingebed. Taal is geen transparant medium, maar een veld van krachten. Sprekers zijn geen gelijke deelnemers aan een rationeel proces, maar lichamen en posities, gevormd door geschiedenis, instituties en belangen. Dat betekent niet dat begrip onmogelijk is, maar wel dat het nooit zuiver is. Elke uitspraak draagt sporen van strategie, elke instemming is doortrokken van impliciete dwang, elke consensus heeft een prijs. De idee dat deze contaminaties in principe kunnen worden geëlimineerd, dat

er een kern van zuivere rationaliteit overblijft die het sociale kan reguleren, is minder een analyse dan een hoop.

Hier raakt de kritiek aan een dieper punt dat Habermas nooit volledig heeft willen erkennen: dat rationaliteit zelf historisch beschadigd is. Voor Adorno was dit geen bijkomstigheid, maar het uitgangspunt. In zijn negatieve dialectiek verschijnt de rede niet als een instrument dat verkeerd wordt gebruikt, maar als een vorm die van meet af aan betrokken is bij beheersing en reductie. De poging om haar te redden door een onderscheid in te voeren tussen verschillende typen rationaliteit — instrumenteel versus communicatief — lijkt vanuit dit perspectief op een laatste poging om een onderscheid te handhaven dat de geschiedenis zelf heeft uitgehold. Wat Habermas presenteert als een differentiatie, verschijnt dan als een splitsing die de eenheid van het probleem maskeert.

Men zou kunnen tegenwerpen dat deze lezing te streng is, dat Habermas juist heeft geprobeerd om de inzichten van de kritische theorie te radicaliseren door haar te verbinden met een taal filosofische wending. Zijn appropriaties van J. L. Austin en John Searle zijn in dit opzicht cruciaal: door spraakhandelingen te analyseren als dragers van normatieve claims, probeert hij te laten zien dat rationaliteit niet alleen in het domein van kennis, maar ook in dat van intersubjectiviteit verankerd is. Maar ook hier rijst de vraag of de stap van beschrijving naar normatieve fundering niet te groot is. Dat mensen in hun taalgebruik impliciet aanspraken doen, betekent nog niet dat deze aanspraken ook de structuur van een rationeel toetsbaar proces hebben. Het kan even goed betekenen dat taal een complexe praktijk is waarin verschillende registers — het rationele, het retorische, het affectieve — onlosmakelijk met elkaar verweven zijn.